

DİLÇİLİK

UOT 81”37; 003; 81”22

FOLKLORDA ŞƏXS ADLARININ TƏKRARININ
ÜSLUBİ İMKANLARI

T.M.HACIYEV*, N.M.HACIYEVA**

*Bakı Dövlət Universiteti***AMEA Nəsimi Dilçilik İnstitutu****zvezda389@mail.ru*

Məqalədə dastan və nağıllarda işlədilmiş şəxs adlarının üslubi xüsusiyyətlərindən olan təkrarın müxtəlif formaları və bu formaları meydana çıxaran məqsəddən bəhs olunur. Göstərilir ki, təkrar, əsasən üslubi məqsəd daşısa da, bəzən daha çox informativ yükə malik olur. Şəxs adları müraciət məqamında işlənərkən əsas məqsəd emosional-ekspressiv məzmun yaratmaqdır. Təsdiq məqamında isə təkrarın təyinedici üzvlə işlənməsi əhəmiyyət daşıyır. Bu məqamda təkrarın “ki” ədati ilə işlənməsi ekspressiyayı daha da gücləndirir. Bəzən təkrar ediləsi ad ellipsisə uğrayır və təyinedici üzv onu əvəz edir ki, bu fakt danışıq dilinin qənaət meyli ilə bağlıdır.

Açar sözlər: təkrar, emosional-ekspressiv, informativ, folklor, şəxs adı, təyinedici üzv, uydurma ad

Onomastik leksikanın ən geniş yayılmış və zəngin struktur-semantik xüsusiyyətlərə malik olan hissəsi antroponimlər, yəni şəxs adlarıdır. Şəxs adları milli təfəkkürün, xalqın həyat tərzinin, arzu və istəklərinin tərcümanı olub, habelə rəngarəng, geniş işlənmə arealına malikdir. Bu sözlər yalnız adlandırma funksiyasını daşımır, həm də ad sahibinə münasibəti özündə əks etdirir. Şəxs adlarının bədii ədəbiyyatda istifadəsi də yalnız obrazın adlandırılması deyil, həm də müxtəlif üslubi-bədii məqsəd güdür.

Folklor xalqın arzu-istəklərini, həyata baxışını özündə əks etdirdiyindən bu münasibət adlarda da bu və ya digər şəkildə ifadəsini tapır. Folklorda şəxs adlarının işlədilməsi məqsədli xarakter daşıyır. Ona görə də şəxs adlarının müxtəlif folklor janrlarında üslubi baxımdan rəngarəng işlənmə xüsusiyyətləri özünü göstərir.

Folklorda şəxs adlarının istifadəsi xüsusiyyətlərindən biri onların təkrar şəklində işlədilməsidir. Müxtəlif sintaktik fəqurlardan, o cümlədən sintaktik

təkrarlardan istifadə poetik əsərlər üçün, xüsusilə şeir üçün xarakterik hal olsa da (1, 350), “nəsr dilinin üslubi-poetik imkanlarının genişlənməsində müəyyən rola malikdir” (2, 123). Təkrar “həm nəsr, həm poeziyada rəngarəng üslubi məqsədlərlə əlaqədar işə cəlb edilir, lakin fərqli tələbatlarla əlaqədar” (3, 115). Belə ki, nəsr dilində təkrar daha çox obrazın dilində verilir.

Qeyd edək ki, təkrar bədii əsərdə mətn çərçivəsində komponentlərin bağlanma vasitəsi kimi də iştirak edir (4, 9). Bu zaman onlar anafora, epifora, anadiplosis və simploka kimi koheziya məqsədi daşıyır. Bu bərdə ayrıca tədqiqat işi vardır (5). Lakin bizi maraqlandıran koheziya faktı yox, üslubi məqsədə xidmət edən təkrarlardır.

Sözsüz ki, hər bir təkrarı uğurlu hesab etmək olmaz. Dilçilikdə “təkrir” deyilən poetik füqurdan istifadə edilir. “Təkrir, lüzumsuz təkrardan fərqli olaraq, bədii əsəri mənaca daha da genişləndirir, onun dilini və üslubunu daha da qüvvətləndirir” (6,245). Şəxs adlarının təkrarlanaraq işlədilməsi müxtəlif üslubi məqsədlər izləyir. Xalq danışığı dili üçün elliptiklik, lakonik ifadə forması əsasdır. Təbii ki, folklor dili xalq danışığı dili əsasında və burada da yığcam ifadə formasına geniş yer verilir. Hər hansı söz və ya ifadənin təkrar edilməsi də zərurətdən irəli gələ bilər. “Bədii ədəbiyyatda belə ifadələr qüvvətli emosiya yaratmaq məqsədilə geniş miqyasda işlədilir (7, 60). Bu zaman həmin təkrir bədii priyom kimi çıxış edir (8, 197). Bədii priyoma çevrilən təkririn məqsəd müxtəlifliyi təkrarın xarakterinə də öz təsirini göstərir və bu halda müxtəlif qrammatik formalardan istifadə olunur.

1) Şəxs adları müraciət, çağırış məqamında işlənir və bu zaman onların iki dəfə, yaxud daha çox təkrarlanması müxtəlif məqsədlər daşıyır. Bir halda nida ilə, ya da onsuz işlənən şəxs adı xitab funksiyasında təkrar edilir və bu təkrarda məqsəd ad sahibinin edilən müraciəti dəqiq eşitməsidir. Məs.: – *Ay Dona xanım! Ay Dona xanım! Muştuluğumu ver, gəlmişəm səni atanın toyuna çağırım* (“Koroğlu”).

Bu tip təkrarların bəzən birincisində nida olmur, lakin ikincidə çağırış nidası iştirak edir. Bu zaman ikinci dəfə təkrarlanma yalnız çağırış məzmununa malik olmur, habelə emosional vəziyyəti əks etdirir. Məs.: – *Hatəm kişi qışqırdı: – Vəli, ay Vəli! (“Tənbəl oğul”)*. Bu misaldakı müəllif sözündə “qışqırdı” sözünün verilməsi müraciət edilən şəxs adındakı emosional münasibəti göstərən faktlardandır.

Bəzən şəxs adının müraciət kimi təkrarlanması əslində müraciət məzmununa malik olmur, daha doğrusu, müraciətə münasibəti ifadə edir. Verdiyimiz sonuncu misalın davamı belədir: *Vəli deyində-deyində içəri girdi: – Hə, nədi, niyə qoymursan gündə uzanam. Vəli, Vəli...*

Burada “Vəli” antroponiminin elə Vəlinin öz dilindən deyilməsi Hatəm kişinin bu adı çağırmasına mənfi münasibətin, daha doğrusu, etirazın təzahürüdür. Qeyd edək ki, ikinci təkrar birincinin eyni ilə təkrarı anlamına gəlməməlidir, yəni Hatəm kişinin bu adı təkrar dediyi üçün Vəli bu adı təkrarlamır. Vəlinin bu adı təkrar eləməsi onun özünün çağırma faktına mənfi münasibəti-

nin göstəricisi olaraq meydana çıxmışdır. Hətta Hatəm kişi tərəfindən bu ad bir dəfə deyilsəydi, yenə Vəli tərəfindən iki, hətta üç dəfə təkrar şəklində verylə bilərdi. “Personajın nitqi nə qədər ekspressivdirsə, yazıçı təkrirdən bir o qədər çox istifadə edir” (9, 252).

Lakin bu cür ifadə tərzi müəyyən qanunauyğunluqlarla müşayiət olunur. Elə məqamlar var ki, şəxs adının təkrarlanması konkret miqdarla müəyyənləşir. Adın neçə dəfə təkrarlanması, bir tərəfdən, məqsədlə bağlıdırsa, digər tərəfdən, mətn situasiyasından, adın konkret mətn mühitindən, o cümlədən fonetik-intonasion mühitdən asılıdır. Məsələn, aşağıdakı misalda şəxs adı nə bir, nə də üç dəfə təkrarlana bilər, yalnız iki dəfə təkrar mümkündür: *Bir də sən nə çox Koroğlu, Koroğlu deyirsən?* (“Koroğlu”).

Şəxs adının bu şəkildə təkrarlanması dialoji nitqdə olduğu kimi, monoloji nitqdə də ola bilər. Bu zaman həmin ad daha çox kinayə bildirir. Məs.: *Koroğlu, Koroğlu... Mən də deyirəm bəs, görəsən, bu necə adamdı ki, bundan belə qorxurlar* (“Koroğlu”).

Burada bir məsələyə də toxunaq. Şəxs adının iki dəfə təkrarlanması daha çox müşahidə edilirsə, üç və daha çox təkrarlanması az hallarda özünün göstərir. Nağıl və dastanlarda bu hala rast gəlmək olur. Məs.: *Bir də baxdılar, budu, Tüpdəğidən qışqıra-qışqıra gəlir: – Eyvaz...Eyvaz...Eyvaz* (“Koroğlu”).

Lakin bəzən şəxs adının üç dəfə təkrarlanması əvəzinə, bu məzmun müəllif nitqində informativ şəkildə verilir. Məs.: Həmin qarı buludun içindən çıxdı, gəldi, oğlanı aldı qucağına, üzündən öpdü, ağzını qulağına yapışdırıb üç dəfə ucadan dedi: – *Şahzadə Mütəlib!* (“Şahzadə Mütəlib”).

Sözsüz ki, nağıl xalq yaradıcılığının məhsuludur, onun dili də təbii xarakterlidir. Yuxarıdakı misal haqqında da həmin fikri söyləmək olar. Lakin ədəbi dil baxımından bu cür ifadə düzgün qəbul edilə bilməz. Belə ki, “üç dəfə ucadan “Şahzadə Mütəlib!” dedi” forması daha dəqiqdir.

2) Şəxs adlarının təkrar şəkildə işlədilməsində digər məqsəd həmin şəxsin varlığını daha inandırıcı, təkidedici formada təsdiq etməkdir. Burada da məqsəddən, fakta münasibətdən asılı olaraq, təkrar müxtəlif formalarda meydana çıxa bilər. Bu təkrarın ən geniş yayılmış formasında ikinci adda şəxs sonluğunun ellipsisə uğramasıdır. Məs.: *Dona xanım, axır ki, bu bəhanən də kəsildi. Koroğludu, Koroğlu!* (“Koroğlu”)

Qeyd edək ki, təkrarlanan söz və ya ifadələrdən əvvəlkilərdə işlədilən şəxs sonluğunun sonuncuda işlədilməməsi dilimizdə özünü göstərən üslubi faktlardır. Bu hal bədii əsərlərdə, habelə adi danışqda daha çox diqqəti çəkir. Şeir dilində bu fakt xüsusilə ölçü, obrazlılıq yaratmağa xidmət edir; bu cəhət hətta müxtəlif səciyyəli, lakin paralel olan konstruksiyalarda meydana çıxır. Məşhur misralara müraciət edək:

Boyun sürəhidir, bədənin büllür,

Gərdənin çəkilməmiş minadan, Pəri! (M.P.Vaqif)

Birinci misrada “büllür”, ikinci misrada “çəkilməmiş” sözlərində **-dir** şəxs sonluğunun işlədilməməsi vəznin tələbi ilə olsa da, eyni zamanda yersiz tək-

rardan qaçma yolu ilə obrazlı ifadə tərzini formalaşdırmışdır.

Şəxs sonluğunu bu şəkildə ellipsisi bir neçə təkrarda da özünü göstərir; belə ki, hər hansı söz, ifadə neçə dəfə təkrarlansa da, əvvəlkilərin hamısında şəxs sonluğu işlədilir, yalnız sonuncuda işlədilmir. A.Səhhətin məşhur “Vətənim” şeirində olduğu kimi:

*Könlümün sevgili məhbubu mənim
Vətənimdir, vətənimdir, vətənim!*

Bu tip təkrarlarda bəzən “ki” ədatı işlənir, bu isə emosional çağırı qüvvətləndirməyə xidmət edir. Onlarda əvvəlkilərdən müəyyən qədər fərqli hallar olur. Əvvəla, bu zaman təkrarın sayı ikidən artıq ola bilmir, çünki “ki” ədatı iki təkrarlanan söz, ifadə arasında məzmun əlaqəsini də qüvvətləndirir. İkincisi, sonuncu təkrarda şəxs sonluğunun işlədilməsi də fakültütvüdür: işlədilər də bilər, işlədilməyə də. Məs.: *Tüpdəğiddən gözünü sildi, baxdı ki, yox, Eyvazdı ki, Eyvaz* (“Koroğlu); *Qarı gördü, gələn Əhməddi ki, Əhməddi* (“Küp qarısı”).

Təsdiq məqsədilə yaradılan təkrarların bəziləri daha çox informativ funksiyaya malik olur. Bu zaman təkrarlanan hər bir şəxs adı ayrı-ayrı sintaktik mühitdə mövcud olur, daha doğrusu, bu təkrar ifadələrin hər biri aid olduqları digər cümlə üzvləri ilə birlikdə işlənir. Məs.: *Dünən Koroğlu idim, bu gün çodar oldum, indi yenə Koroğluyam* (“Koroğlu”).

Məlumdur ki, təkrarlar cümlədə xüsusi informasiya daşıyıcısı olmur; onlar fikrin daha emosional, ekspressiv verilməsinə xidmət edir. Lakin verilmiş sonuncu misalda bu təkrar yalnız emosionallıq formalaşdırmaq üçün deyil, habelə yeni informasiyanın verilməsi üçündür. Düzdür, təkrarlanan “Koroğlu” sözü yeni bir məna, yaxud fikir ifadə etmir, lakin aid olduğu sözlə birləşərək, yeni fikrin, informasiyanın ifadəsini formalaşdırır. Yəni ikinci dəfə həmin sintaktik mühitdə “Koroğlu” sözünün işlədilməməsi mümkünsüzdür.

Təkrarlar habelə cümlədə həmcins üzv olmur, çünki həmcins üzvlərin özü də cümlədə informativ yükə malikdir, yeni mənanın, fikrin daşıyıcısıdır. Lakin verdiyimiz misalda tıkrar həmcins üzv hesab edilməlidir. Bunun əsas səbəbini əvvəlki abzasda açıqladıq. Digər səbəbi isə odur ki, təkrarın arasında başqa ifadə həmcins üzv öz tabe komponenti ilə işlənmişdir. Təbii ki, burada aktualıq baxımından üç komponent vardır, lakin onların tabesizlik əlaqəsi ilə eyni mübtədə ilə əlaqələnməsi bu konstruksiyanın mürəkkəb cümlə deyil, həmcins üzvlü sadə cümlə olmasını təmin edir.

Təsdiq məqsədi üçün işlədilən təkrarların elələri də var ki, burada emosional münasibət məqsəd kimi izlənilmir; bunlardan biri cümlənin xitabı, digəri isə cümlə üçün informativ yükə malik cümlə üzvü olur. Əslində hər iki təkrarda adın şəxs üçün təsdiqedicilik funksiyası vardır. Belə ki, şəxsə hər hansı adla müraciət, xitab onun həmin ada malik olduğunu bilib qəbul etmək və nümayiş etdirməkdir. İkinci dəfə xüsusi olaraq həmin fikrin informativ şəkildə təsdiqi də məhz bu adın vasitəsilə həyata keçirilir. Məs.: *Koroğlu, biz sənin Koroğlu olduğunu bilirik* (“Koroğlu”).

3) Şəxs adı cümlə üzvü kimi işlədilir və müxtəlif vəziyyətlərdə təkrar

edilir ki, bu zaman hər bir təkrar cümlə üçün informativ yük daşıyır və biri digərini tamamlayır. Məs.: *Bir də deyirlər ki, Koroğlunun belə bir xasiyyəti var idi ki, düşmən əlinə keçəndə Koroğlu olduğunu heç boynuna almazdı* (“Koroğlu”). Bu cümlədə adın təkrarına yol verməmək üçün onu başqa forma və leksik tərkibdə də işlətmək olar, lakin bu zaman orada nəzərdə tutulmuş fikir tam aydınlığı ilə üzə çıxmaz. Bu tip təkrarlar “sərbəst və ya qaydasız təkrarlar” adlanır (10,131).

Bu məzmunlu konstruksiyaların elələri də var ki, təkrar ad müxtəlif cümlə üzvü funksiyasında çıxış edir, lakin həmin halda ikinci təkrar işlədilməyə də bilər. Bu cümlələrdə ikinci təkrar təyinedici sözlə birlikdə olur. Məs.: *Yusif əvvəlki Yusif deyildi* (“İmam”); *Dərviş bir tilsim oxudu, Qaraqaş oldu həmişəki Qaraqaş* (“Qaraqaşın nağılı”). Bu cümlələrin birincisində təkrarlanan ikinci “Yusif” sözünü, yaxud sonrakı cümlədə təkrarlanan ikinci “Qaraqaş” sözünü ellipsisə uğratmaq olar: Yusif əvvəlki deyildi; dərviş bir tilsim oxudu, Qaraqaş oldu həmişəki.

Qeyd edək ki, bu tipdən olan təkrarlarda bəzən ikinci komponent məzmunca qeyri-müəyyən olan təyinlə yanaşı, konkret, müəyyənləşdirici təyin işlədilir ki, onlara dəqiqləşdirici təkrar deyilir (11, 321). Məs.: *Arvad gördü ki, Pirim əvvəlki arvadağız Pirim deyil, bir az o yan, bir az bu yan eləsə, qabırğalarını qıracaq* (“Ovçu Pirim”).

Dilin ən böyük tendensiyalarından olan qənaət nəticəsində yaranan sonuncu forma, təbii ki qrammatik-semantik baxımdan daha məqbuldur və dilin inkişaf istiqamətlərindən birini təşkil edir. Hətta qənaətin şifahi nitq üçün daha məqbul olduğunu düşündükdə folklor dilində elliptik formanın əsas olduğunu da qəbul etməliyik. Lakin nağıldan verdiyimiz cümlədə geniş formanın işlədilməsi birbaşa funksional-üslubi məqsəd daşıyır; daha doğrusu, bu cümlədə diqqət mərkəzinə çəkilən məhz Yusifdir. Hətta “konkret leksik-semantik məzmunla malik olan və həmin mətn üçün bu baxımdan əhəmiyyətli olan “əvvəlki” təyini işlədilməyə, yaxud müqayisə bildirən “sanki, elə bil ki” modal sözü ilə əvəzlənə bilər.

Qeyd edək ki, təkrar edilən şəxs adının təyinlərlə işlədilməsi onları səciyələndirən xüsusiyyətlərdəndir. Bu təyinlər isə müxtəlif üslubi-funksional vəzifələr daşıyır. Bunların bəzilərində təyin yalnız informativ funksiyaya malik olur və əvvəldə dediyimiz kimi, hətta ikinci təkrar olmadan təyin onu əvəzləyə bilər. Məs.: *Nigar elə, doğrudan da Koroğluya layiq Nigar olmuşdu* (“Koroğlu”). Burada da “Koroğluya layiq” təyini informativ yük daşıyıb cümlədəki fikir üçün əhəmiyyətli olsa da, əsas məqsəd Nigarın təsdiqi olduğundan bu sözün ikinci təkrarı tələb olunur.

Mətnə eyni adın təyinedici sözlə işlədilməsi həmişə emosional-ekspresiv məqsədə xidmət etmir. Bu halda adın bir mətn çərçivəsində təkrar olunması hətta xüsusi məqsəd daşımır, yeni informasiyanın verilməsinə vasitəçi olur. Məs.: *O gündən Nuşirəvan şah ədalətini gücləndirir, oyudu ki, ona Nuşirəvan adil dedilər*.

Bəzən təkrarın təyinedici üzvünü ellipsisə uğratmaq olmur, daha doğrusu, bu halda təkrarla onun təyinedici üzvü semantik və qrammatik cəhətdən elə qovuşur ki, onların birini digərindən ayırmaq, deməli hansısa birini ellipsisə uğratmaq mümkün olmur. Belə hallarda təyinedici üzv hətta təkrarın ikinci komponenti ilə parçalanmayan təyini söz birləşməsi şəklində çıxış edir. Məs.: *Kürdoğlu cavan, təcrübəsiz, Koroğlu yüz ilin Koroğlusu!* (“Koroğlu”).

Elə konstruksiyalar var ki, onlar tabeli mürəkkəb cümlə formasında olur və təkrar olunan şəxs adının hər biri mürəkkəb cümlənin ayrı-ayrı komponentlərində işlənir: yəni təkrarın biri baş, digəri budaq cümlədə olur ki, bu da onların emosionallıqdan daha çox, informativliyə xidmət etməsini şərtləndirir. Məs.: *Eyvaz, oğul, əgər sən, doğrudan da, Eyvazsansa, bəs Bayaziddən ağlaya-ağlaya gətirib dəfn elədiyimiz Eyvaz kimdi?* (“Koroğlu”).

Bu cümlədə “Eyvaz” adının hətta üç dəfə təkrarlanması faktı vardır. Birincidən sonrakı iki təkrar ad eynidir, hətta eyni düşünülmüş adama aiddir, həqiqətdə isə onların ünvanlandığı şəxslər başqa-başqadır. Ona görə də, bu təkrarda informativlik əsasdır.

4) Bəzən şəxs adının təkrarı həmin şəxsin mühüm olan xüsusiyyətlərini sadalamaq üçün bir vasitə rolunu oynayır. Bu zaman şəxs adı ayrılıqda və “nə” ədatı ilə təkrarlanır, lakin bu ədatın daxili potensiyasında suallıq məzmunu olduğundan təkrar özündən sonra izahedici, cavab xarakterli ifadələrin, hətta cümlənin gəlməsini şərtləndirir. Məs.: *Amma Eyvaz nə Eyvaz... arəb atın üstündə, misri qılinc dəstində, tülək-tərlan məstində, min bir canın qəsdində, elə süzür, elə süzür ki, elə bil oxdu, yayından çıxıb* (“Koroğlu”); *Əmiraslan, nə Əmiraslan...Daha bu dilğır Əmiraslanlardan deyil idi. Elə, doğrudan da, əmiraslan idi, aslanların əmiri idi* (“Əmiraslanın nağılı”).

Bu tiptən olan təkrarların bəziləri tabeli mürəkkəb cümlə formasında olur; baş cümlə birinci gəlir və təkrar şəxs adı elə qurulur ki, ondan sonra gələn təyin budaq cümləsi şəxs adının səciyyəsinə verməyə xidmət edir. Bu zaman baş cümlədə təyin budaq cümləsinin əvəzlik-qəlibi (elə, bir, elə bir) işlənir ki, o da, bir tərəfdən budaq cümlənin gəlməsini şərtləndirirsə, digər tərəfdən, bütöv konstruksiyaya emosional-ekspressiv məznun aşlıyır. Məs.: *Qəmər xanım da bir Qəmər xanım idi ki, gün kimi işıq salırdı, ay kimi parıldayırdı* (“Tapdıq”).

Bu tiptən olan konstruksiyalardan elələri də var ki, burada “bir” sözü işlənsə də, əslində tam mənasında əvəzlik-qəlib funksiyasını yerinə yetirmir; həmin söz daha çox qüvvətləndirici ədat funksiyasına malik olur. Birinci komponentdə təkrar şəxs adı işlənir və ikinci komponent həmin şəxsin keyfiyyətlərini açıqlayır. Məs.: *Əzrayıl da bir Əzrayıl idi: ağıldan qovraq, beyindən kasad, dildən küt, hərəkətdən maymaq idi* (“Küp qarısı”). Əslində bu konstruksiya aydınlaşdırma əlaqəli tabesiz mürəkkəb cümlədir; ikinci komponent birinci komponentin məzmununu aydınlaşdırır.

5) Bəzən şəxs adının təkrarı müqayisə məqsədi daşıyır; bu zaman təkrar olunan adlar müxtəlif şəxslərə aid olur ki, birincisi ikinci ilə müqayisə olunur.

Məs.: *Tacirbaşı da ki, demə görməmişəm, iyirmi yaşında cavan, gözəl bir oğlan. Adı Yusif, özü də, doğrudan, Yusif Kənan* (“İmam”). Burada birinci “Yusif” sözü, mətndən görüldüyü kimi, tacirbaşının adıdır, ikinci “Yusif” isə Həzrəti-Yusifdir. Daha dəqiqi, tacirbaşı Yusif gözəllikdə Həzrəti-Yusifə bənzədilir.

6) Bəzi təkrarlar tərkibdaxili sözlə cümlə üzvü arasında olur. Danışiq dili üçün xarakterik olan bu tipli təkrarlar daha çox emosionallıq yaratmağa xidmət edir. Belə ki, bu tip ifadələr əksərən şəxs adı sahibinin özü tərəfindən işlədilir. Məs.: *Həmzə deyən dillərinə Həmzə qurban olsun* (“Koroğlu”). Adətən, özü tərəfin dən adı çəkilən şəxs bu məqamda adı əvəzinə müvafiq şəxs əvəzliyindən istifadə edir. Yuxarıdakı cümlə belə ifadə olunur: Nəmzə deyən dillərinə mən (yəni Həmzə) qurban olum.

Qeyd edək ki, bir sıra hallarda bu tip konstruksiyalarda şəxs adının ikinci dəfə təkrar olunması zərurətdən irəli gəlir. Məs.: “*Murad*” çağıranda *Murad cavab verir* cümləsində hər iki söz informativ xarakter daşdığından onlardan hansınısa işlədilməməsi və ya başqa sözlə əvəzlənməsi məqsəddən yayınma yarada bilər.

Bəzən də şəxs adının təkrarı onların əlaqələndiyi sözlərin tələbi ilə bağlı olur və onları da ellipsisə uğratmaq və ya başqa sözlə əvəzləmək olmur. Bu konstruksiyalarda şəxs adı informativ baxımdan gərəkli olduğu qədər də paralelizm yaratmaq üçün əsas komponent olur. Məs.: *Ora Əhməd, bura Əhməd, onu tapmadılar ki, tapmadılar* (“Dərzi şagirdi Əhməd”); *Xarkan işdən qayıdıb evə gəldi, gördü Münəvvər yoxdu, Münəvvər orda, Münəvvər burda, tapmadı ki, tapmadı* (“Güllər açır, incilər saçır”).

Bəzən də paralel konstruksiyada təkrarlanan başqa söz onunla əlaqələ-nən şəxs adının təkrarlanmasını tələb edir. Bu təkrarın özü də əslində emo-sionallıq yaratmağa xidmət edir. Məs.: *Qız ha gözlədi ki, indi İbrahim gələr, bu saat İbrahim gələr, gördü, yox, İbrahim heç, deyəsən, burda yoxmuş* (“İb-rahimin nağılı”). Burada şəxs adı təkrar olunmaya da bilər, lakin bu zaman komponentlərin sıralanmasında müəyyən ardıcılıq gözlənilir; belə ki, bu konstruksiyalarda şəxs adı əvvəldə işləndikdə ikinci dəfə onun təkrarlanması fakultativdir, yəni işlənməyə də bilər. Yuxarıdakı misal belə qurula bilər: İbrahim indi gələr, bu saat gələr. Əks sıralanmada şəxs adının təkrarlanması zəruridir, onu ellipsisə uğratmaq mümkün deyil: İndi İbrahim gələr, bu saat İbrahim gələr.

Bəzən də xiazm xarakterli təkrarlarda şəxs adının iki dəfə təkrarlanması özünü göstərir. Bu zaman paralel konstruksiyaların hər ikisi, o cümlədən təkrarlanan şəxs adları informativ yükə malik olur. Məs.: *Dünya xanım İsabalını tanıdı, İsabalı da Dünya xanımı* (“Koroğlu”); *Gül Sənavərə neylədi, Sənavərə güllə neylədi* (“Hatəmin nağılı”).

Folklorda, xüsusilə nağıl və dastanlarda çox zaman uydurma adlardan istifadə edilir. Bu adlar məqsəddən asılı olaraq, müxtəlif səciyyəli olur; obrazın ya zahiri görünüşünə, ya davranışına, ya da xarakterinə, mənəvi xüsusiyyətlərinə uyğun adlar uydurulur. Yuxarıda sadaladığımız təkrar xüsusiyyətləri-

ni bu adlarda da görmək mümkündür. Lakin bu adların spesifik xüsusiyyətlərindən irəli gələn təkrar halları da özünü göstərir.

“Qırx qönçə xanım” nağilinin qəhrəmanlarından biri zahiri görkəminə, daha doğrusu, geyiminə uyğun olaraq, “Keçə papaq” adlanır. Nağilin bir yerində belə bir cümlə işlədilmişdir: *Gördülər bir yekə Keçəpapaq oturub, dövrəsində də qırx Keçəpapaq qulluqçu var.*

Burada “Keçəpapaq” sözü ad kimi işlənsə də, daha çox informativ vəzifəyə malikdir. Həmin adın bu şəkildə təkrarlanması, bir tərəfdən, emosionallıq yaradılmasına xidmət edirsə, digər tərəfdən, sadə informativ vəzifə daşıyır. Belə ki, təkrar olunan ikinci “Keçəl papaq” adını başqa sözlə əvəz etmək olmaz.

Şəxs adının təkrarlanması ilə bağlı maraqlı faktlardan biri də ondan ibarətdir ki, iki dəfə təkrarlanan şəxs adının üçüncü dəfə təkrar edilməsi mümkün olduğu halda, edilmir, onun yerinə qeyri-müəyyən əvəzlik işlədilir. Məs.: *Sənin Koroğlunu bir Koroğlu eləyim ki, biri də yanından çıxısın* (“Koroğlu”). Bu cümlə belə də verilə bilər: *Sənin Koroğlunu bir Koroğlu eləyim ki, bir Koroğlu da yanından çıxısın.*

Qeyd edək ki, təkrar ediləsi olan sonrakı şəxs adının işlədilməməsi, onun miqdar sayı ilə əvəz edilməsi heç də kəmiyyətlə bağlı deyil. Bu hal ikiqat təkrarlanmada da özünü göstərir; belə ki, yuxarıdakı tipdən olan konstruksiyalarda şəxs adı ilk dəfə çəkildikdən sonra ikinci dəfə onun məzmunu qalmaqla onunla əlaqələnən və faktiki olaraq sayını bildirən sayla əvəzlənir. Məs.: *Onu bir İsgəndər edəcəyəm, beşi də yanından çıxısın* (“İsgəndər Zülqərneyn”).

Lakin bu tip konstruksiyaların elələri də var ki, onlarda şəxs adı ilkin mövqedə işlədilmir, sonra isə iki dəfə təkrarlanır; birinci mövqeyində şəxs adının yerinə onu əvəzləyən başqa söz işlədilir. Məs.: *Sən öləsən, səni bir Əhməd qayıracam, doqquz Əhməd də yanından çıxısın* (“Əhmədin nağili”). Burada “cən” əvəzliyinin yerində “Əhməd” sözü olmalı idi, amma bu cür işlədilmə düzgün olmazdı.

Folklorda şəxs adlarının təkrarı daha zəngin forma və xüsusiyyətlərə malikdir. Bu mövzu geniş tədqiqatın mövzusu ola bilər.

ƏDƏBİYYAT

1. Adilov M. Məhəmməd Füzulinin üslubu və poetik dili. Bakı: Maarif, 1996, 534 s.
2. İslamzadə M. Azərbaycan “yeni nəsr”inin dili və üslubu. Bakı: Çarşıoğlu, 2008, 304 s.
3. Əfəndiyeva T. Azərbaycan ədəbi dilinin üslubiyyat problemləri. Bakı: Nurlan, 2007, 197 s.
4. Набиева Г.Г. Повтор и синонимический ряд как средство связности синтаксического целого. Автореф. канд. дисс., Баку, 2007, 21 s.
5. Xudaverdiyev K.F. Təkrar bədii mətndə koheziya vasitəsi kimi (ingilis dilinin materialı əsasında). Nam. dis. avtoref., Bakı, 2005, 19 s.
6. Максимова Т.А. Стилистические функции повтора в повести Чингиза Айтматова «После сказки (Белый пароход)» / Филологический сборник, 1973, вып. XII, s. 11-19.
7. Adilov M. Azərbaycan dilində sintaktik təkrarlar. Bakı: Elm, 1974, 294 s.
8. Формановская Н.И. Стилистика сложного предложения. М.: Русский язык, 1978, 183 s.
9. Həsənov H.Ə. Nitq mədəniyyəti və üslubiyyatın əsasları. Bakı: BDU nəşri, 1999, 347 s.
10. Курбатов Х.Р. Татарская лингвистическая стилистика и поэтика. М.: Наука, 1978, 211 s.
11. Azərbaycan bədii dilinin üslubiyyatı (oçerklər). Bakı: Elm, 1970, 370 s.

СТИЛИСТИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ ЛИЧНЫХ ИМЁН В ФОЛЬКЛОРЕ

Т.М.ГАДЖИЕВ, Н.М.ГАДЖИЕВА

РЕЗЮМЕ

В фольклоре использование личных имён преследует две основные цели связанные между собой: информативную и экспрессивную.

Личные имена в фольклоре повторяются с различными целями: обращение, утверждение, отрицание, подчёркивание основных качеств. Повтор выражается различными способами: простой повтор, с определительными членами, частицами.

Ключевые слова: повтор, эмоционально-экспрессивный, информативный, фольклор, личное имя, определительный член, вымышленное имя

STYLISTIC OPPORTUNITIES OF NAMES OF PERSONS IN FOLKLORE

T.M. HAJIYEV, N.M.HAJIYEVA

SUMMARY

The use of names of persons in folklore follows two purposes: informative and expressive. Both of these facts are interconnected. Names of persons are repeated in folklore with different purposes: address, affirmative, negation, to stress the main qualities. Repetition is given in different ways: simple repetition, repetition by defining members, repetition with particles, repetition in a simple sentence, repetition in the components of compound sentences.

Key words: repetition, emotional-expressive, informative, folklore, defining member, an invented name